

KÖZLEMÉNYEK

SISA JÓZSEF

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM (VOLT NÁNDOR-LAKTANYA) ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

A budai Várhegy északi végén emelkedő nagyméretű, klasszicista épület, a mai Hadtörténelmi Intézet és Múzeum helyén már a XVIII. század végén is kaszárnya állott, amelyről az 1696-os budai Zaiger részletes leírást ad¹. Ezt a régi, úgynevezett *városi kaszárnyát* tulajdonképpen két különálló, egymemeletes épületszárny alkotta, amelyeket 1819-ben összekötő szárnyal egymáshoz kapcsoltak.²

A városi kaszárnya a mai épület Bástya sétánnyal párhuzamos, hosszú szárnyának déli végénél helyezkedett el; ettől északra — ahová a mai, belső udvart körbefogó épületszárnyak esnek — a korabeli térképek nagy, beépítetlen, dombos területet jeleznek³, amelyet csak 1837-ben planíroztak el⁴.

Az *új, nagyszabású laktanya* — a mai Hadtörténelmi Intézet és Múzeum — felépítésére az 1840-es években került sor. Létesítéséről az uralkodó legfelsőbb engedélye alapján a birodalom hadügyeit irányító Udvari Haditanács (Hofkriegsrat) döntött, a tervek elkészítése és a kivitelezés irányítása a Bécsben székelő Hadmérnöki Főhivatal (Genie-Hauptamt) és a Budai Erődítési Igazgatóság (Fortifications Local Direction zu Ofen) feladata volt.

Már 1841-ben felmerült az a gondolat, hogy a budai Várhegyen új kaszárnyát emeljenek, amelynek építése három évet venne igénybe⁵. Helyét akkor a budai várnegyedet övező várfal keleti kiszögellésénél, az egykori József-bástyán (Josephi Bastion) jelölték ki.

Valószínűleg pénzügyi okok miatt erre az építkezésre akkor nem került sor, s amikor 1843 elején újból előkerült a várban építendő laktanya ügye, a választás a néhány évvel korábban elplanírozott egykori Ferdinánd térre (ma Kapisztrán tér) esett. E terület nagyobbik része Buda város tulajdonában volt, ezen állt a már említett városi kaszárnya; az új, nagy kiterjedésű épület létesítéséhez szükség volt a városi telek mellett fekvő — Storch budai polgár örököseinek birtokában levő — kisebb telekre is.

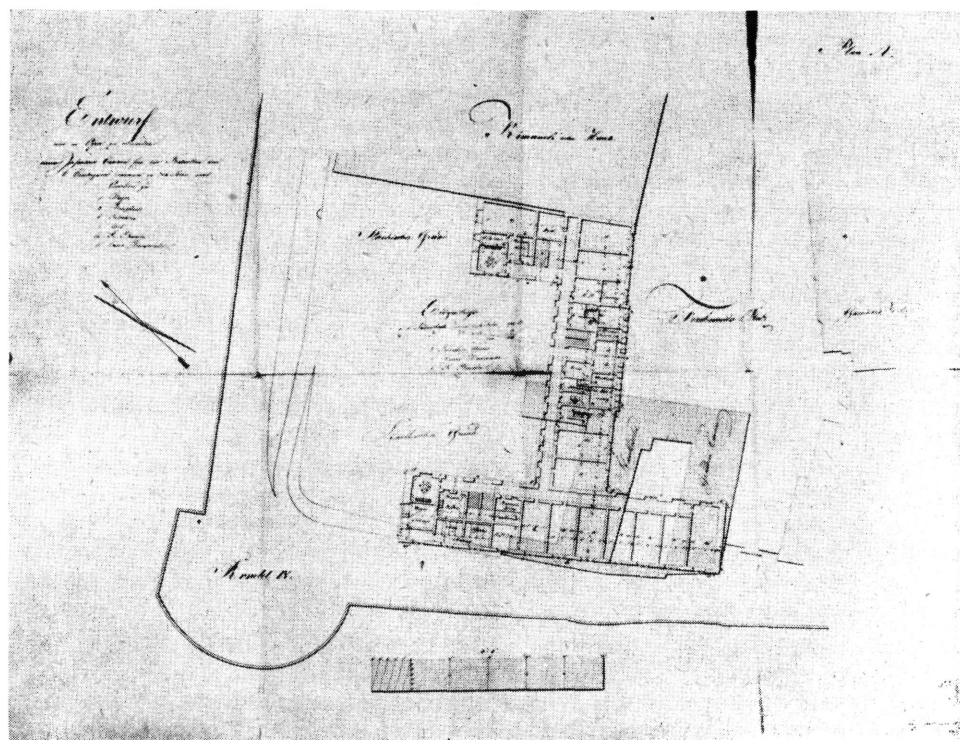
1 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban — BFL) IV. 1009/b. Budai lvt. Buda város Telekhivatalának iratai. A budai kamarai adminisztrációtól átvett telekkönyvek. Zaiger über die Vöstung und Wasserstadt, anno 1699. Folio 30—31.

2 BFL XV. 17. Tervtár. BMT 156. A földszint és az I. emelet alaprajza, homlokzatrajz egy lapon, szígnő: J. Hummel.

3 BFL XV. 16. Térképtár. B. II/42. A várnegyed térképe, 1786.: *Schmidt—Matkowitz: Umgebung von Ofen und Pesth, 1836.*

4 *Haufler, J. V.:* Buda—Pest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und deren Umgebung. Pest 1854. 290. o.

5 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL), a Mérnökkari és Erődítési Igazgatóság iratai 1847. Gyűjtődosszié „Den Ofner Grenadier Casernbau betreffende Dienst Piecen vom Jahre 1841 bis Jahre 1847” felirattal. (A továbbiakban — Dienst Piecen) Rendezetlen.

Fürstenwärther terve az épülethez, 1843: földszinti alaprajz

1843. január 26-án az Udvari Haditanács elrendelte, hogy az új laktanya terveit készítsék el, és a magyarországi illetékes katonai szervek tájékoztadjanak a Ferdinánd téri telkek megvételének lehetőségéről.⁶

Február elejére a Hadmérnöki Főhivatal elkészítette a laktanya vázlatos alaprajzait, és azokat továbbította a Budai Erődítési Igazgatóságnak további részletes kidolgozás, illetve a helyi viszonyokhoz igazodó módosítás végett.⁷ A két tervlap az iratokhoz mellékelve megtalálható, s ezek az épület egyedüli eredeti tervei, amelyek előkerültek.⁸ (A továbbiakban több irathoz is csatoltak terveket, de ezek nincsenek meg.) Az egyikben a földszinti alaprajz, a másikon az emeleti alaprajzok szerepelnek. Mindkét lapon a „Freih. Fürstenwärther Ing. Cap.” szignó található; a bécsi Hadmérnöki Főhivatalban működő mérnök-kari kapitányt, teljes nevén *Leopold Freiherr von Fürstenwärther-Burg-Sassen zu Obenbachot* (sz. 1815)⁹ tekinthetjük tehát a laktanyaépület tervezőjének, akinek Budán működő „partnere” a terveket részleteiben kidolgozó és számos tekintetben módosító *Josef Glaeser* mérnök-kari őrnagy, a Budai Erődítési Igazgatóság igazgatója volt. Az építkezéssel kapcsolatos iratokból az is kiderül, hogy Bécsből Budára irányterveket küldtek („Directiv Pläne”), amelyek a veronai Camponán levő gyalogsági és lovassági kaszárnyához készültek, s melyeket a közfalak elrendezésénél, az ablakok méreteinek meghatározásánál, a termek lefedésénél kellett figyelembe venni¹⁰. A Hadmérnök Főhi-

6 Kriegsarchiv Wien (a továbbiakban — KW) Genie — Hauptamt 1843: 8—8/4, f. 4—5.; Dienst—Piecen.

7 KW Genie — Hauptamt 1843: 8—8/3, f. 3—5.

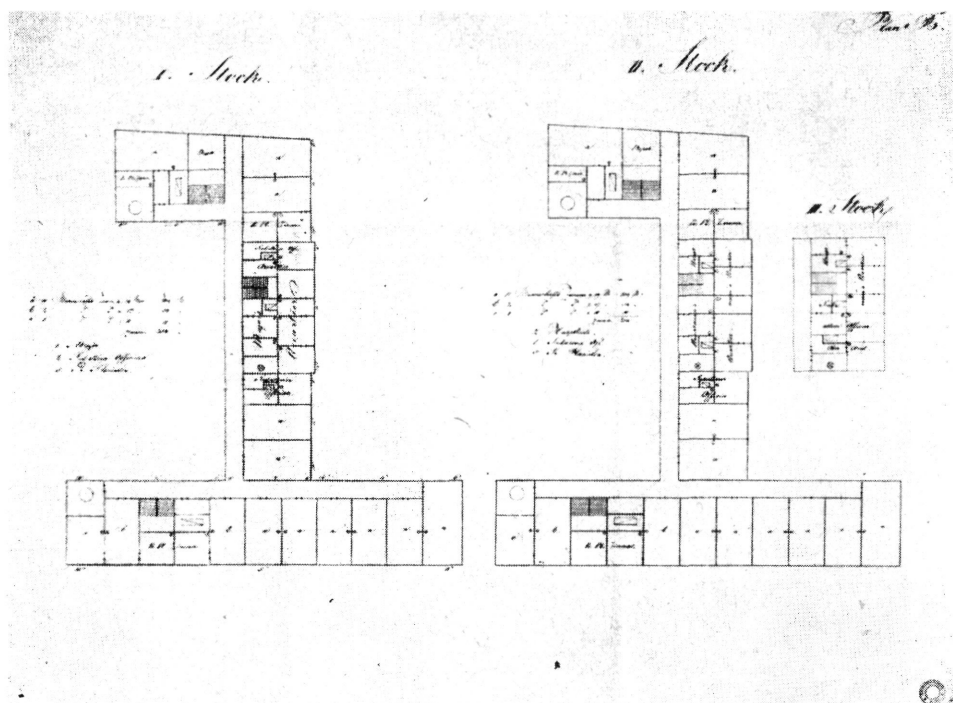
8 KW Genie — Hauptamt 1843: 8—8/3, f. 6, 7.

9 Militär — Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1843. 388. o.; *Galli, F.*: Geschichte der K. K. Ingenieur- und K. K. Genie-Akademie 1717—1869. Wien, 1901. 762. o.

10 KW Genie—Hauptamt 1844: 8—2/12, f. 2, 3.; Dienst Piecen.

vatal bizonyára mintegy títustervnek tekintette a budai építkezésre nézve a Habsburg birodalomhoz tartozó észak-italiai város kaszárnyájának tervét.

Az 1843 februárjában Budára küldött Fürstenwärther-féle terveken látható alaprajzi konfiguráció lényegében megegyezik a megvalósult épületével; jelentős változás viszont az, hogy az eredeti elképzelés szerint a Ferdinánd-térre néző főszárny középrizalitja háromemeletes lett volna. Glaeser őrnagy azt javasolta, hogy az épület legyen egységesen kétemeletes, mivel az a fölé emelkedő részek fokozottan ki lennének téve az időjárás viszontagságainak, a budai várhegyen gyakran tomboló szélviharnak¹¹. További javaslata az, hogy a Ferdinánd térre néző tiszti szárny és az erre merőleges, hosszú legénységi szárny helyiségei egymástól teljes mértékben elkülönüljenek. A módosítási javaslatokat tartalmazó, Bécsbe intézett felirathoz terveket is készített.

Fürstenwärther terve az épülethez, 1843: emeleti alaprajzok

1843. április 17-én kelt leiratában a Hadmérnöki Főhivatal a változtatások jelentős részét — így a harmadik emeleti rész elhagyását is — jóváhagyta, néhány módosítást elvetett¹². Ugyanakkor felszólította a Budai Erődítési Igazgatóságot, hogy a jóváhagyott tervváltozatot részletesen dolgozza ki, és készítse el az építkezés költségvetését.

Ez év szeptember 6-án Glaeser őrnagy elküldte Bécsbe a kaszárnya kidolgozott terveit kilenc tervlapon és a költségvetést¹³. Az utóbbi némileg módosult, az Udvari Hadikönyvvitel (Hofkriegsbuchhaltung) által jóváhagyott költ-

¹¹ KW Genie—Hauptamt 1843: 8—8/3, f. 3—5.

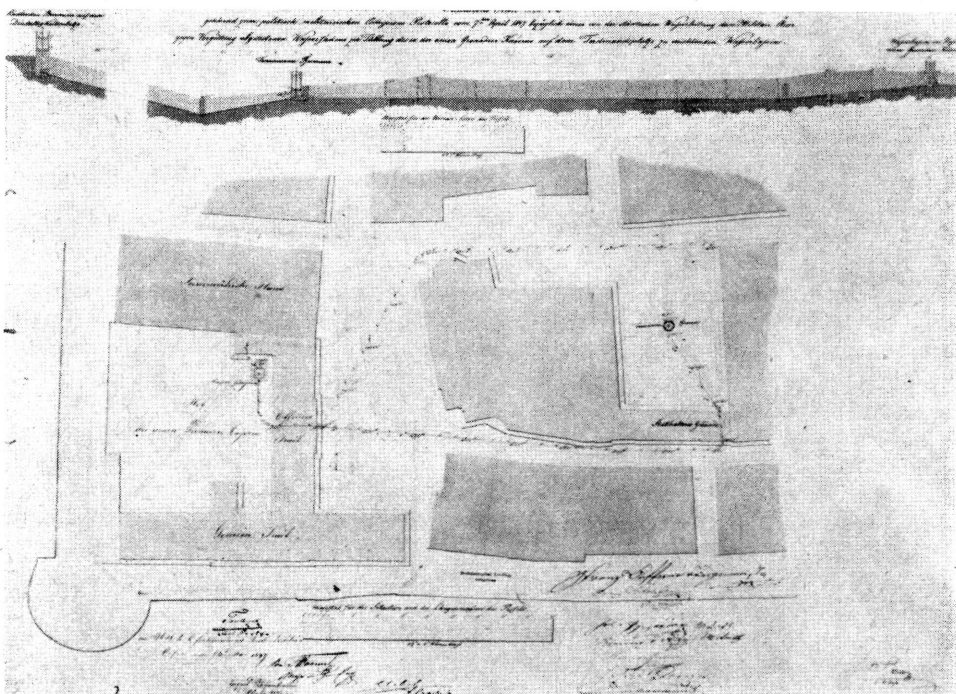
¹² Dienst Piecen.

¹³ KW Genie—Hauptamt 1843: 8—8/9, f. 5—7.

ségvetés a telekvásárlást, a telken álló régi városi kaszárnya lebontását és az új építkezés költségeit 171 949 egyezményes értékű forint 7 krajcárban jelölte meg¹⁴.

1843. december 18-án végül az uralkodó is hozzájárulását adta az új, hat századból álló zászlóalj befogadására alkalmas budai laktanya felépítéséhez¹⁵, ami azt jelentette, hogy a következő év elején hozzáfoghattak a tényleges munkálatokhoz.

Először is 1844. március 6-án a katonai kincstár megvásárolta a leendő épület telkeit¹⁶, majd áprilisban *Dankó József* budai építőmesterrel szerződést kötöttek a laktanya telepítésére.¹⁷ E szerződés értelmében Dankó József vállalta, hogy 148 900 forintért három éven belül kivitelezi az épületet, vagyis az 1846 októberére készen áll.

A vízvezeték és a víztároló medence létesítésének terve, 1847

1844 tavaszán és nyarán került sor a régi városi kaszárnya lebontására, az új épület alapjainak kiásására és lerakására. Az építkezés e kezdeti stádiumában a Budai Erődítési Igazgatóság igazgatója, Glaeser őrnagy javaslatára számos kisebb módosítást hajtottak végre a terven (az ablakok nagysága és elrendezése, a tervezett timpanon attikára való cserélése stb.), amellyel kapcsolatban számos irat és terv cserélődött ki a bécsi és a budai hivatal között¹⁸.

14 Dienst Piecen.

15 KW Genie—Hauptamt 1844: 8—2/1, f. 6—7.

16 BFL IV. 1009/d. Budai lvt. Buda város Telekhivatalának iratai. Telekátírási jegyzőkönyvek, 1844. 72. és 73. sz. szerződések.

17 Dienst Piecen. *Ifj. Dankó József* (1800 k. — 1848) 1826-ban emeletet épített a budai Három nyúl kaszárnya két szárnyára, 1831-ben a Rudas fürdő átépítésére készített terveket, több házat emelt Pesten és Budán. (*Horler M.*: Budapest műemlékei, I. k. Budapest, 1955. 449., 630., 724. o. II. k. Budapest 1962. 141., 282—283. o.; *Művészeti Lexikon*. I. k. Budapest, 1965. 503. o.)

18 KW Genie—Hauptamt 1844: 8—2/16, f. 8—12.; Dienst Piecen.

Télen a munka szünetelt, 1845. április 7-én fogtak hozzá újból az építkezéshez¹⁹, s ez év októberében már a tetőszerkezet elkészítése volt napirenden²⁰. A következő év végére a laktanya lényegében készen állt, mindössze a meszelés és egyéb kisebb munkálatok voltak hátra²¹. 1847 első felében a budai helytartótanácsi épület udvarán található Ferences-kúttól vízvezetékét építettek a kaszárnyába, ahol víztároló medencét létesítettek.²² Ugyanakkor az épület homlokzatára fémbetűkből álló feliratot helyeztek, amelynek szövege a következő volt: „FERDINANDUS I. IMP. AUST. HUNG. BOH. REX. H. N. V. MDCCCXLVII.”²³

1847. május 28-án katonai bizottság szállt ki azzal a céllal, hogy az újonnan elkészült épületet egészségügyi és felszereltségi szempontból megvizsgálja²⁴. A bejárás eredményeként megállapították, hogy a laktanya felszerelése nem hagy maga után kívánnivalót, azonban mivel a fal több helyen nem száradt még ki, a használatba vételre legfeljebb fél év múlva kerülhet sor. Július 1-én a Budai Erődítési Igazgatóság tagjai és Dankó József kivitelező építőmester megbízottja, Rohardt Lipót pallér jegyzőkönyvet írt alá, amelyben megállapítják, hogy az említett építési hivatal által kiküldött bizottság június 26-án bejárta az épületet és úgy találták, hogy néhány kisebb hibától eltekintve Dankó József *maradékta*nul elvégezte a szerződésben vállalt munkákat²⁵.

Július 27-én az új kaszárnya átadásához — használatba vételéhez — Buda város tanácsát is bizottság kiküldésére kérték fel²⁶. A beadványban közölték, hogy az épületbe a Gróf Ceccopieri gyalogos ezred fog beköltözni.

Az épület a századforduló körül

19 KW Genie—Hauptamt 1845: 8—2/16, f. 8—12.

20 Uo. 1845: 8—1/57, f. 1—6.

21 Dienst Piecen.

22 HL General Commando, R dept., 1847: 79/16 No. 5933 et 6136, 79/19 No. 964.

23 Uo. 1847: 79/22 No. 5011/L 1707.

24 Dienst Piecen.

25 HL General Commando, R dept., 1847: 79/16 No. 5263.

26 BFL IV. 1002/j. Budai lvt. Correspondentiae magistratuales 309/1847. (töredékes impurum)

A Magyarországi Főhadparancsnokság (General Commando) megbízásából 1847. augusztus 11-én *Baussnern* őrnagy jelentést írt, amelyben a beköltözendő katonai egység szempontjait tekintve beszámol az épület elrendezéséről, használhatóságáról²⁷. Jelentésében számos kisebb hiányról, illetve kevésbé praktikus megoldásról tesz említést, és javaslatot tesz ezek kiküszöbölésére.

Ezzel a laktanya szorosan vett keletkezés- és építéstörténete lezárult. A nagyméretű klasszicista építmény — funkciójából fakadóan — hangsúlyozottan hasznossági és gazdaságossági kívánalmaknak tett eleget, így különösebb művészi igényességről eseleiben nem beszélhetünk. Mégis szerencsésnek ítéljük a főhomlokzat nyugodt ritmusú, tartózkodó kialakítását, a belső terek közül pedig a volt legénységi szárny (ma Hadtörténelmi Múzeum) szegmensíves dongaboltozatú kapualja, orsópilléres lépcsőháza és harántdongákkal fedett terem-sora érdemel figyelmet nagyvonalúsága és jó arányai miatt.

A laktanyát építésének idején Gránátos-kaszárnyának („Grenadier Caserne”) hívták, majd Ferdinánd —, illetve utóbb Nándor-kaszárnyának nevezték.

1869-ben az épület udvarának északkeleti sarkában 14 lovat befogadó istállót terveztek²⁸. Ehhez a csehsüvegboltozatos kis épülethez, az ún. *török istálló*-hoz minden bizonnyal jóval korábbi (talán típus-) tervet használtak fel, hiszen későbarokk stílusa alapján építését 1790—1800 körülre tennénk.

1892-ben *Hoepfner Guido* tervei alapján a legénységi szárnyhoz kapcsolódó, hosszú *kétemeletes szárnyat* építettek, a telek északi határa mentén.²⁹ A Tanácsköztársaság alatt a kaszárnya a „Liebknecht Károly-laktanya” nevet viselte.³⁰

1926-ban az egykori legénységi szárnyat *Gyulányi István* tervei szerint átalakították Hadimúzeum céljára; a szárny középízalattja ekkor kapta két emeletet átfogó, lizénatagolásos architektúráját, a bejárat előtt toszkán oszlopos portikusszal³¹.

A múzeumot 1937-ben nyitották meg³². A háború alatt az épület igen súlyosan megsérült. Részlegesen helyreállítva 1946-ban az egész épületet átadták a Hadtörténelmi Intézet céljaira, a Honvéd Múzeum és Levéltár 1949. május 21-én nyílt meg³³. A teljes helyreállítás 1953—59-ben zajlott le, *Imrényi Szabó Imre* tervei szerint³⁴.

27 HL General Commando, R dept. 1847: 79/16 No. 8570.

28 BFL XV. 17. Tervtár; BMT 769.

29 Főv. Tervtára a 6636. hrsz. alatt őrzött tervszámokban: 11. 785/1892—III., 23. 531/1892—III., 33. 682/1892—III., 40. 303/1892—III.

30 Az Újság, XVII. évf. 74. sz. 1919 márc. 28. p. 2.

31 *Horler M.*: Budapest műemlékei, I. k. Budapest, 1955. 384. o.

32 *Nyíri E.*: Hadimúzeum Népszava, LXV. évf. 12. sz., 1937. május 30. 8. o.

33 *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*, Budapest Gyűjtemény, B. 708/1949. 2.21. (Meghívó a megnyitóra.)

34 *Horler, M.* i. m. 31. jegyz.